

DOI: [10.32702/2307-2105-2019.10.74](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.10.74)

УДК 368.914

*Л. Д. Павловська,
к. е. н., професор кафедри економіки, менеджменту та маркетингу,
Житомирського державного університету імені Івана Франка
ORCID: 0000 – 0002-6054 - 5884
Н. К. Мрачківська,
к. е. н., доцент кафедри фінансів,
Національного університету біоресурсів і природокористування України
ORCID: 0000 – 0003-0844 - 0169*

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

*L. D. Pavlovskaya
Candidate of Economics, Professor, Department of Economics,
Management and Marketing, Ivan Franko Zhytomyr State University
N. K. Mračkovskaya
Ph.D., Associate Professor, Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

NON-STATE PENSION SUPPLY IN UKRAINE

Система солідарного пенсійного забезпечення, яка існує сьогодні є незбалансованою та неефективною. На протязі довготривалого періоду в Україні зростає щорічне навантаження на частину працюючого населення через демографічну ситуацію та нестабільний стан економіки. Внески до Пенсійного фонду не забезпечують потрібний розмір пенсійних виплат, що призводить до необхідності отримання постійних дотацій із Державного бюджету. Найважливішим питанням, яке висвітлює проблеми забезпечення громадян достатнім рівнем доходів після досягнення пенсійного віку для запобігання бідності та уникнення ризиків, пов'язаних зі зниженням якості життя та здоров'я, являється розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення. Для досягнення цієї мети необхідно найближчим часом створити умови для ефективного функціонування недержавних пенсійних фондів в Україні, здатних забезпечити реалізацію соціальної політики у сфері соціального захисту працюючої частини громадян. В статті досліджено фінансові показники сектору недержавного пенсійного страхування та визначені напрями розвитку недержавного пенсійного забезпечення в Україні.

The solidarity pension system that exists today is unbalanced and inefficient. Over the long term, the burden on part of the working population in Ukraine has increased annually due to the demographic situation and the unstable economy. Contributions to the Pension Fund do not provide the required amount of pension payments, which leads to the need to receive permanent grants from the State budget. The most important issue that addresses the problems of providing citizens with a sufficient level of income after reaching retirement age to prevent poverty and avoid the risks associated with reducing quality of life and health is to build a non-state pension system.

In order to achieve this goal, it is necessary to create in the near future the conditions for the effective functioning of non-state pension funds in Ukraine, capable of ensuring the implementation of social policy in the field of social protection of the working population. The non-state pension system has a close relationship with the income level of the population. Due to the low level of wages, citizens are unable to invest in long-term pension assets and only rely on payments from the State Pension Fund. At the same time, the state solidarity system is unable to provide a high level of pension payments, with scanty compulsory contributions to the Pension Fund, with increasing demographic problems. The aging of the population and the demographic crisis in the country lead to an increase in the social burden on the working population, which leads to problems with filling the budget of the Pension Fund. The solution to the problem lies in the plane of reforming the current system and introducing a multi-level system of pension provision for citizens. The article examines the nature and importance of the non-state pension system. Impact factors are considered, financial indicators of the private pension insurance sector are analyzed and directions for the development of non-state pension insurance in Ukraine are identified.

Ключові слова: *ануїтет; активи недержаних пенсійних фондів; автоматичне зарахування; вартість активів; пенсійна система; пенсійне забезпечення; недержавний пенсійний фонд.*

Keywords: *annuity; assets of private pension funds; automatic enrollment; asset value; pension system; pension; non-state pension fund.*

Постановка проблеми. Найважливішим питанням, яке висвітлює проблеми забезпечення громадян достатнім рівнем доходів після досягнення пенсійного віку для запобігання бідності та уникнення ризиків, пов'язаних зі зниженням якості життя, являється розбудова системи недержавного пенсійного забезпечення. Для досягнення цієї мети необхідно найближчим часом створити умови для ефективного функціонування багаторівневої системи пенсійного забезпечення, зокрема недержавних пенсійних фондів, як підсилюючої складової солідарної системи пенсійного забезпечення громадян в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання пенсійного забезпечення знайшли своє відображення у працях багатьох науковців, серед яких Базилевич В., Говрушко А., Городецька О., Коваль О., Шумило М., та ін. Найбільш вагомими науковими працями щодо діяльності недержавних пенсійних фондів та управління їх активами є праці Федоренка А., Леонова Д., Черкасової С. Але, незважаючи на проведені дослідження питання запровадження системи недержавного пенсійного забезпечення потребують подальшого наукового обґрунтування і вдосконалення практичних аспектів застосування.

Формулювання цілей статті. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає проведення кардинальних заходів у розбудові та реформуванні діючої пенсійної системи України. Необхідність проведення таких дій викликана низкою несприятливих чинників, серед яких: негативні демографічні процеси, старіння нації, низька зайнятість та ін., що в результаті привели до утворення хронічного дефіциту Пенсійного фонду України та неспроможності держави забезпечити гідний рівень життя особам пенсійного віку.

Метою статті є дослідження сучасного стану та особливостей діяльності системи недержавного пенсійного забезпечення як гаранту соціального захисту працюючого населення та визначення перспектив її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання пенсійного забезпечення почало хвилювати світову спільноту ще на початку ХХ століття, через суттєве скорочення працюючого населення та непропорційного збільшення кількості людей пенсійного віку. Враховуючи таку тенденцію більшість розвинутих країн світу створили багаторівневу систему пенсійного забезпечення, яка дала можливість громадянам накопичувати грошові кошти на дожиття з різних джерел фінансування, зокрема і через недержавні пенсійні фонди. Така система базувалася на обов'язкових і добровільних внесках до відповідних накопичувальних фондів.

В Україні багаторівнева система пенсійного забезпечення сформувалася ще у 2003 р., після прийняття відповідних законів «Про недержавне пенсійне забезпечення» №1057-IV та «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» №1058-IV і триває до сьогодні [1].

Згідно законодавства, на сьогодні в державі склалася трирівнева система пенсійного забезпечення. На першому рівні знаходиться солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності й субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів державного Пенсійного фонду. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах. Третій рівень – система

недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень [1].

На сучасному етапі розвитку пенсійне забезпечення громадян в Україні фінансується з поточних доходів солідарної системи, що відповідає першому рівню державного пенсійного забезпечення, але такі виплати неспроможні задовольнити навіть базові потреби громадян. Отже, дохід пенсіонера в Україні здебільшого залежить від фінансової стабільності державного пенсійного фонду. Але оскільки прогнозується, що коефіцієнт заміщення в солідарній пенсійній системі 1-го рівня після 2030 року зменшуватиметься (через демографічну ситуацію та тенденції на ринку праці), зростатиме питома вага частини пенсійного доходу з додаткових систем добровільного чи обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення. Саме тому, у майбутніх українських пенсіонерів не залишиться іншого вибору, крім працювати довше, витратити менше та заощаджувати більше [3 с.8].

Системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні бере початок з 2005 року і ставить за мету доповнити солідарну систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та забезпечити гідний рівень життя громадянам після виходу на пенсію.

В основу її діяльності покладено чотири базові принципи функціонування:

1. Добровільна участь у недержавному пенсійному фонді з метою додаткового накопичення коштів до настання пенсійного віку.
2. Економічна та соціальна зацікавленість роботодавців і працівників у недержавному пенсійному забезпеченні.
3. Інвестиційна діяльність не може бути інтересом вкладників, так як метою інвестування активів є, перш за все, збереження заощаджень громадян у пенсійних активах.
4. Необхідність державного регулювання і контролю за діяльністю недержавних пенсійних фондів (НПФ).

Система добровільного недержавного пенсійного забезпечення окрім створення додаткових джерел пенсійних виплат, акумулює довгострокові джерела інвестиційних ресурсів, здешевлює кредити та підвищує ліквідність фінансового ринку. Це робить її привабливою як для громадян, так і для фінансової складової держави.

Недержавний пенсійний фонд (НПФ) – це фінансова установа, яка не веде підприємницької діяльності, але зобов'язана законом здійснювати три види статутної діяльності: накопичення пенсійних внесків учасників, інвестування пенсійних внесків в доходні активи; здійснення пенсійних виплат.

Сектор недержавних пенсійних фондів складається з двох елементів:

- джерело пенсійних внесків (добровільні внески працівників згідно з договором;
- отримувача пенсійних внесків (недержавні пенсійні фонди, банки). [6].

Впродовж майже 14 років діяльності недержавних пенсійних фондів результатом залишається невтішним – система виявилась не спроможна залучати нових учасників та не дістала поширення через низку економічних та політичних чинників.

На початок 2019 року кількість учасників недержавних пенсійних фондів склала 5% від офіційно працюючого населення. Громадяни некладають кошти у недержавні пенсійні фонди через низьку дохідність. Гранична планка витрат, встановлена регулятором на рівні 7%, виявилась дуже високою, а реальна дохідність системи за останні п'ять років нижча за інфляцію[4]. В такій ситуації сподіватися на отримання інвестиційного доходу від інвестування у пенсійні активи марно. Також, ставиться під сумнів і питання збереження вартості вкладених на довгострокову перспективу коштів.

В Україні, станом на початок 2019 року, зареєстровано 62 НПФ і 22 адміністратори пенсійних фондів. Загальна сума накопичених пенсійних активів склала 2 754,2 млн грн (\$100 млн), але це дуже малі кошти з розрахунку на одного учасника НПФ – 3 210 грн (\$115).

У 2018 році, згідно даних регулятора, вартість активів недержавних пенсійних фондів, зросла на 11,3% до 2,75 млрд грн. Основні напрями інвестування пенсійних активів на 31.12.2018 - цінні папери, дохід за якими гарантовано Кабміном (46%), депозити в банках (35,9%), облігації підприємств-резидентів України (10,9%), об'єкти нерухомості (1,7%).

Серед недержавних пенсійних фондів на кінець 2018 року найбільший обсяг активів був у корпоративного НПФ НБУ (1,33 млрд грн), НПФ Укрексімбанку (238 млн грн), НПФ "Емерит-Україна" (162 млн грн), пенсійного фонду "Приват Фонд" (144 млн грн), фонду "ОТП Пенсія" (133 млн грн) (табл. 1) [5].

**Таблиця 1.
ТОП 5 НПФ за активами на 31.12.2018р.**

№ п/п	Назва	Активи, тис. грн.	Чиста вартість активів, тис. грн.	Кількість учасників, осіб	Фінансовий результат, тис грн	
					прибуток	збиток
1	Корпоративний НПФ НБУ	1 327 547	1 325 025	12 449	161 359	0
2	Недержавний корпоративний пенсійний фонд Укрексімбанку	237 985	237 072	5 729	0	0

3	Відкритий НПФ «Емерит - Україна»	162 305	161 817	70 984	0	0
4	Відкритий пенсійний фонд «Приват Фонд»	143 712	143 465	48 778	0	0
5	Відкритий пенсійний фонд «ОТП Пенсія»	132 640	132 023	41 735	0	0

У розпорядженні Корпоративного НПФ НБУ на кінець 2018 року налічувалось майже половина всіх коштів 3-го рівня (1 326 млрд. грн.). Водночас, абсолютні показники економічного розвитку України та динаміки НПФ залишаються на низькому рівні. Така тенденція не сприяє нарощуванню фінансового ринку та розширенню діяльності установ такого типу (табл. 2).

Таблиця 2.
Фінансові показники діяльності сектору НПФТ

Роки	Показники		
	ВВП, млн. грн.	Активи НПФ, млн. грн	Частка пенсійних активів у ВВП, у %
2014	1586915	2469,2	0,156
2015	1988544	1980,0	0,099
2016	2383182	2198,7	0,089
2017	2982920	2465,6	0,083
2018	3558706	2745,2	0,077

Однією з головних проблем повільних темпів зростання недержавного пенсійного забезпечення залишається недовіра громадян до всього фінансового сектору України. Реальна дохідність пенсійних фондів України упродовж останніх років виявилась нижчою за інфляцію. В такій ситуації неможливо залучати громадян до інвестування активів у будь які фінансові установи.

Період з 2014 по 2018 характеризується високими показниками інфляції і, як наслідок, низькою дохідністю НПФ (табл. 3) [4].

Таблиця 3.
Кількість і активи НПФ у порівнянні з інфляцією

Назва	Роки				
	2014-2018	2015-2018	2016-2018	2017-2018	2018
Кількість і частка НПФ дохідність яких перевищує інфляцію	1 (2%)	2 (4%)	16 (29%)	11 (20%)	15 (27%)
Частка НПФ (за вартістю чистих активів) дохідність яких перевищує інфляцію	2%	2%	85%	71%	83%

Аналізуючи дані таблиці 3, слід зазначити, що лише в одному фонді, який включає 2% активів на ринку ПФ, дохідність перевищує інфляцію. Водночас, в інтервалі 3 роки (2016-2018) частка таких фондів становить 29% від загальної кількості й покривають вони понад 85% активів у системі. Це характеризує систему недержавних пенсійних фондів як таку, що включає і діючі, і заморожені фонди. Тому висновки робити про неефективність функціонування всієї системи складно. Завдання НПФ полягає не тільки в акумуляції коштів на додаткове до солідарної системи пенсійне забезпечення, а також у збереженні їх вартості, тому фонд повинен ефективно інвестувати.

В Україні інвестиційні фінансові інструменти обмежують змогу отримати інвестиційний дохід, вищий за рівень інфляції, та можливість диверсифікації ризиків. Діюче законодавство, зокрема Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» передбачає загальні кількісні обмеження інвестиційної діяльності з активами НПФ (табл. 4).

Таблиця 4
Обмеження інвестування активів НПФ 3-го рівня

№ п/п	Актив	Обмеження, %
1	Державні цінні папери	50
2	Банківські депозитні рахунки та ощадні сертифікати	50
3	Облігації місцевих позик	20
4	Облігації підприємств України	40
5	Акції емітентів України	40
6	Іпотечні облігації	40

7	Цінні папери іноземних емітентів	20
8	Об'єкти нерухомості	10
9	Банківські метали	10
10	Акції, які не перебувають в обігу на біржі	10
11	Зобов'язання однієї юридичної особи	10
12	Цінні папери одного емітента	5

Варто звернути увагу на те, що найсуворіші обмеження стосуються об'єктів нерухомості, банківських металів та акцій українських емітентів, що не допущені до торгів на фондовій біржі. Через низькі економічні показники України, нерозвинуті ринки капіталу й відсутність належних та надійних можливостей для інвестування недержавні пенсійні фонди інвестують переважно у державні цінні папери та банківські депозити.

Важливу роль для прискорення розвитку НПФ мають державні стимули. Для недержавного пенсійного забезпечення в Україні застосовують податковий режим, який передбачає звільнення від оподаткування обмеженої суми внесків та інвестиційного доходу й оподаткування пенсійних виплат під час їх здійснення. Отже, учасник НПФ може розраховувати на податкову знижку сплачену із суми, яка не перевищує місячний прожитковий мінімум для працездатної особи станом на 1 січня звітного податкового року (1 921 грн у 2019 р.), помножений на коефіцієнт 1,4 з округленням до 10 гривень, а саме – 2 690 гривень на місяць. За рік ця сума складе 5 810,40 гривень.

Згідно зі ст. 164.2.16 Податкового кодексу України, звільнений від оподаткування внесок роботодавця до НПФ не перевищуватиме 15% нарахованої роботодавцем суми заробітної плати працівнику протягом кожного звітного податкового місяця, за який сплачується пенсійний внесок до НПФ, але не більш ніж 250% мінімальної заробітної плати, встановленої законом про Державний бюджет України на відповідний рік [7].

Згідно зі ст.170.8.2 Податкового кодексу України¹², Адміністратор НПФ, як податковий агент, має утримувати податок з пенсійних виплат та перераховувати його до бюджету.

Таблиця 5.

Оподаткування пенсійних виплат учасників 3-го рівня недержавного пенсійного забезпечення

№ п/п	Вид пенсійної виплати	База оподаткування	Ставка податку
1	Пенсійна виплата на визначений строк (але не менш ніж на 10 років) або довічний анuitет	60% суми періодичної виплати	19,5%: 18% (податок на доходи фізичних осіб) + 1,5% (військовий збір)
2	Одноразова виплата, зокрема у зв'язку з достроковим припиненням контракту з НПФ про недержавне пенсійне забезпечення у визначених законом випадках	100% суми одноразової виплати	
3	Одноразова виплата спадкоємцю	100% суми одноразової виплати	За правилами оподаткування спадщини

Участь у НПФ дозволяє громадянам отримувати три види пенсійних виплат:

- довічний анuitет;
- пенсійні виплати не менш ніж на 10 років;
- одноразова виплата у разі настання інвалідності або смерті.

На сьогоднішній день існує низка негативних чинників, що впливають на результати діяльності НПФ. Одним з головних чинників є недостатня розвиненість ринку капіталів, що проявляється у обмеженості інструментів для інвестування активів у пенсійні фонди. Зараз інвестування відбувається переважно у депозити та облігації.

Суттєвий вплив на діяльність НПФ має низька довіра населення, недостатній рівень доходів громадян, незацікавленість роботодавців, слабкий фінансовий ринок.

Для пошуку шляхів покращення ситуації варто звернутися до досвіду зарубіжних країн, де стали надзвичайно популярними пенсійні плани з автоматичним зарахуванням до накопичувальної пенсійної системи та можливістю виходу з такої системи. Вони передбачають автоматичне зарахування громадян до такого пенсійного фонду та надають право виходу з нього на добровільній основі через визначений термін. У цих країнах сплачувати пенсійні внески мають роботодавці або працівники, або роботодавці та працівники разом. Розмір обов'язкових внесків періодично збільшується до того рівня, який може забезпечити формування достатнього обсягу пенсійних активів напередодні виходу на пенсію.

Досвід показує, що переважна більшість громадян не виходять з системи автоматичного зарахування і продовжують сплачувати внески. Ідея надання можливості виходу з пенсійного плану обґрунтовується тим, що не всі мають достатній дохід, щоб заощаджувати на пенсію, і вихід з пенсійного плану допоможе їм уникнути додаткових боргів.

Варто зазначити, що на сучасному етапі економічної розбудови суспільства більшість населення України не заощаджує кошти, або не має змоги заощадити на пенсію, мало знає про недержавні пенсійні фонди, погано орієнтується у фінансових питаннях, не довіряє фінансовим установам. Тому, для зміни ситуації на краще, необхідно вжити ряд заходів:

- зміцнити довіру населення до установ такого типу, підвищити обізнаність через засоби інформації та проводити роз'яснення на підприємствах та навчальних закладах;
- створити надійні фінансові інструменти для фінансування у пенсійні активи та фінансові ринки для збільшення інвестицій;
- розробити розумні фінансові стимули для розміщення заощаджень.

На більш довгострокову перспективу уряд України має розглянути можливість запровадження автоматичного зарахування до накопичувальної пенсійної системи 2-го рівня.

Висновок. Система недержавного пенсійного забезпечення в Україні має надзвичайно важливу роль як для громадян так і для всієї фінансової системи держави. Завдяки її запровадженню кожен учасник зможе накопичити грошові кошти на рахунках недержавних пенсійних фондів додатково до державних пенсійних виплат. Це дасть можливість підвищити якість життя громадянам пенсійного віку, уникнути бідності та допоможе прискорити розвиток фінансового ринку завдяки акумуляції грошових коштів на довгостроковий період.

Проведене дослідження дозволило виявити ряд причин, що уповільнюють розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення: недовіра населення, низька обізнаність, недостатній рівень доходів громадян. Також вагомою причиною є інфляція, яка знецінює пенсійні активи і не дозволяє отримати додатковий інвестиційний дохід від інвестування. Це робить систему недержавного пенсійного забезпечення непривабливою. Для вирішення існуючих проблем потрібно створювати фінансові стимули, створювати надійні інструменти для інвестування та запроваджувати систему автоматичного зарахування до накопичувальної пенсійної системи.

Список літератури.

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: закон України №1058-TV від 09.07.2003 р
2. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи в Україні: закон України №3668-VI від 8.07.2011 р
3. Недержавне пенсійне забезпечення в Україні: оцінка і рекомендації: Київ, Україна. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», липень 2019 р.
4. VOX Ukraine/ Проект USAID «Трансформація фінансового сектору»: <https://voxukraine.org/uk/nederzhavni-pensijni-fondi-pokarati-ne-mozhna-pomiluvati/>
5. Фінанси та економіка. FINBALANCE: <http://finbalance.com.ua/news/top-25-nederzhavnikh-pensiynikh-fondiv-za-obsyahom-aktiviv>
6. Теслюк С.А. Розроблення концептуальних підходів до формування державної політики розвитку НПФ в Україні. Гроші. Фінанси і кредит. 2018. №26. С 90-95.
7. Податковий кодекс України: <http://sfs.gov.ua/nk/>

References.

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine “On compulsory state pension insurance”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15> (Accessed 25 Sept 2019).
2. Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine “On measures for legislative support of the reform of the pension system in Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3668-17> (Accessed 25 Sept 2019).
3. USAID Financial Sector Transformation Project (2019), *Nederzhavne pensijne zabezpechennia v Ukraini: otsinka i rekomendatsii* [Non-state pension provision in Ukraine: assessment and recommendations], USAID Financial Sector Transformation Project, Kyiv, Ukraine.
4. VOX Ukraine (2019), “USAID Financial Sector Transformation Project”, available at: <https://voxukraine.org/uk/nederzhavni-pensijni-fondi-pokarati-ne-mozhna-pomiluvati/> (Accessed 25 Sept 2019).
5. FINBALANCE (2019), “Finance and economy”, available at: <http://finbalance.com.ua/news/top-25-nederzhavnikh-pensiynikh-fondiv-za-obsyahom-aktiviv> (Accessed 25 Sept 2019).
6. Teslyuk S.A. (2018), “Development of conceptual approaches to formation of state policy of NPF development in Ukraine”, *Money. Finance and Credit*, vol.26, pp. 90-95.
7. Verkhovna Rada of Ukraine (2010), “Tax Code of Ukraine”, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 25 Sept 2019).

Стаття надійшла до редакції 20.10.2019 р.